

W STULECIE ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI

MARIA URGACZ

„STANĘLI W POTRZEBIE”. SŁUŻBA WOJSKOWA PRZYSZŁYCH CZŁONKÓW POLSKIEJ AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI W LATACH 1914–1920

Dostojny, starszy pan z posiwiałą głową, może łysiejący, być może z wąsem lub bródką. Elegancko przyodziany, na pewno w okularach i z nieodłączną teczką. Może trochę przygarbiony od ciągłego siedzenia nad książkami lub starymi dokumentami. Postać ta niewątpliwie jednak budzi szacunek, roztacza wokół siebie aurę spokojnej pewności, wynikającej z dużej wiedzy, jaką posiada w swojej dziedzinie. A przy tym jest człowiekiem szalenie kulturalnym, otwartym na innych, który pogodnym wzrokiem patrzy na świat. Czasem tylko zamyśli się nad jakimś zagadnieniem, pokazując światu marsową minę. Profesor. Taki jego obraz w dzisiejszych czasach widzi młody człowiek, gdy zadać mu pytanie o to, jak go sobie wyobraża¹.

Profesorów spotkać można na uczelniach wyższych, w towarzystwach naukowych, bibliotekach, archiwach, instytucjach naukowych. Jedną z takich jest bez wątpienia Polska Akademia Umiejętności, która gromadzi najwybitniejszych przedstawicieli nauki polskiej od bez mała 145 lat. Spośród grona jej członków na przestrzeni lat autorka starała się wytypować tych, którzy obok pracy naukowej zaznaczyli swoją obecność również na frontach Wielkiej Wojny oraz w armii niepodległej Polski.

Pomysł na powstanie pracy traktującej o wojennych losach członków Polskiej Akademii Umiejętności zawdzięczałam Dyrektor Biblioteki Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie², dr Karolinie Grodziskiej. W chwili gdy zaczynałam w styczniu 2017 r. pracę w Bibliotece Naukowej PAU i PAN i szukałam tematu, którym dodatkowo mogłabym się zająć, Pani Dyrektor zaproponowała mi udział w takim właśnie projekcie. Początkowo miał być to

¹ Opis ten został stworzony na podstawie opinii przypadkowo dobranych osób, którym zadano pytanie: „Słyszysz słowo «profesor» – co widzisz?” W tym miejscu pragnę podziękować wszystkim respondentom, a szczególnie: Emilii Osowskiej, Dominice Dominik, Adamowi Szczupakowi, Beacie Solarz, Michałowi Kulpie, Wojciechowi Duszyńskiemu, Janowi Borowskiemu, Adrianowi Cieślukowi, Joannie Józadze-Lewińskiej, Annie Olchawskiej, Jackowi Curyło oraz Tomaszowi Łomnickiemu. Wszyscy odpowiadający nie ukończyli jeszcze 30. roku życia.

² Dalej: BN PAU i PAN.

niewielki artykuł, skrótowo opisujący, w jakich armiach, na jakich frontach i w jakich latach profesorowie walczyli w czasie I wojny światowej. W miarę zagłębiania się w życie każdego z członków PAU³ okres ten został poszerzony o późniejsze lata, obejmujące walki o Lwów, powstanie wielkopolskie, powstania śląskie i wojnę polsko-bolszewicką (1919–1920), zakończoną podpisaniem pokoju w Rydze 18 III 1921 r. Doszliśmy z Panią Dyrektorką do wniosku, że temat robi się zbyt obszerny, a także – co ważniejsze – zbyt ciekawy, żeby zamknąć go w jednym artykule o ograniczonej objętości. Wobec narastającego i zróżnicowanego materiału biograficznego powstał pomysł, aby artykuł zamienić w książkę.

W zamierzeniu książka ta ma zawierać szczegółowe informacje o tym, w jakim konflikcie zbrojnym dany profesor brał udział, na jakich terenach, w jakiej armii, oddziale, pod czym dowództwem, kiedy i jaki stopień wojskowy otrzymał (a trzeba przyznać, że niemal wszyscy swoją służbę wojskową kończyli w stopniach oficerskich, w tym najwyższych – generalskich) oraz jakie uzyskał odznaczenia, jak również opisy czynów, których dokonał, oraz – jeśli są – anegdoty z życia żołnierskiego. Ważną część przyszłej publikacji ma stanowić materiał ikonograficzny. Oglądając wizerunki czołowych przedstawicieli polskiej nauki, publikowane w wydawnictwach okolicznościowych, księgach pamiątkowych, podziwiając ich portrety wiszące w galeriach, muzeach, salach wykładowych czy zdjęcia zamieszczane na portalach internetowych (np. w tak dzisiaj popularnej *Wikipedii*), młody człowiek nie wyobraża sobie, że mogliby wyglądać inaczej. Aby „odczarować” obraz profesorów, wspomniany na początku tego artykułu, autorka chce znaleźć jak największą liczbę zdjęć pokazujących członków PAU w mundurach, podczas zajęć w koszarach, jeśli się uda – również z czasu ich pobytu na froncie. Nikt bowiem nie rodzi się od razu profesorem. Komu z nas towarzyszy świadomość, że ci nobliwi starsi panowie, otoczeni nimbem wiedzy, nie zawsze przecież tacy byli? Byli za to kiedyś chłopakami stojącymi na progu dorosłości, snującymi plany i pomysły na życie. Byli uczniami i studentami, którzy dopiero szukali wiedzy, mieli „swoich” profesorów, u których zdobywali pierwsze szlify naukowe. Byli młodzieńcami w mundurach, którzy z zapalem i nieświadomością grozy szli z kolegami walczyć o niepodległość Polski.

Dotychczasowym rezultatem podjętej kwereudy było wytypowanie 158 profesorów – członków Polskiej Akademii Umiejętności, co do których nie ma wątpliwości, że zostali powołani w latach 1914–1920 do wojska i brali udział w działaniach zbrojnych⁴. Statystyka przedstawia się następująco: 80 walczyło w szeregach armii

³ W tym wypadku autorka prześledziła wstępnie biografie w *Polskim Słowniku Biograficznym* (dalej: PSB) oraz A. Śródka, *Uczni polscy XIX–XX stulecia*, t. 1–4, Warszawa 1994–1998 (dalej: Śródka) zgodnie ze spisami nazwisk, zawartymi w: *Członkowie Akademii Umiejętności oraz Polskiej Akademii Umiejętności 1872–1952*, oprac. E. H. Nieciowa, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973 (dalej: Czł. Nec.) oraz *Poczet członków Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1872–2000*, red. R. Majkowska, Kraków 2006. Bardzo pomocna w poszukiwaniu dalszej literatury okazała się również Baza Biogramów Biblioteki Jagiellońskiej <http://www.bj.uj.edu.pl/biogramy>.

⁴ Autorka zastrzega sobie możliwość zwiększenia bądź też uszczuplenia tej liczby, co będzie zależało od wyników dalszych poszukiwań archiwalnych.

austriackiej, 7 w armii rosyjskiej, 5 w armii pruskiej, 28 zgłosiło się do służby w Legionach Polskich, 1 ochotniczo służył w armii francuskiej⁵. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości 120 z nich walczyło w szeregach Wojska Polskiego, z czego 86 brało udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Przyszło im walczyć w różnych oddziałach: w piechocie, w kawalerii, artylerii oraz w służbach medycznych.

Wszyscy doczekali się licznych biogramów, zamieszczanych w różnych słownikach biograficznych, czasopismach, publikacjach okolicznościowych, także wspomnień pośmiertnych i nekrologów. Niewiele jednak z tych pozycji uwzględniła wojskowe epizody w życiu opisywanych profesorów. Zamieszczane są, co najwyżej, lakoniczne wiadomości na ten temat, rzadko poparte w przypisie informacją, skąd zostały zaczerpnięte⁶. Nieliczni, jak Aleksander Jabłoński⁷, Stanisław Hiller⁸ czy Stanisław Konopka⁹, doczekali się poświęconych im książek, które szeroko opisują nie tylko ich życie naukowe i rodzinne, ale również (co dla autorki niniejszego artykułu jest najcenniejszą częścią tych publikacji) przebieg służby wojskowej. Niektórzy spi-

⁵ Mieczysław Biernacki (1891–1959) – po ukończeniu Gimnazjum im. S. Staszica w 1909 r. podjął studia chemiczne na UJ. Przerwał je w 1911 r. z powodu udziału w głośnym wówczas proteście przeciwko wykładom ks. Zimmermanna. Kontynuował studia w Paryżu, ale już matematyczne. Przerwał je po wybuchu I wojny światowej, wstępując jako ochotnik do francuskiego wojska. Walczył długo, był dwukrotnie ranny i raz padł ofiarą ataku gazowego. Do kraju wrócił z armią gen. Hallera, brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. W 1921 r. wrócił do Paryża, by dokończyć studia: licencjat z nauk matematycznych uzyskał w 1923 r., a w 1928 – tytuł doktora. Profesor matematyki Uniwersytetu w Lublinie. Członek korespondent Wydziału Lekarskiego PAU od 18 VI 1946 r., zob.: *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa–Poznań 1981, s. 56–57; R. Duda, *Matematycy XIX i XX wieku związani z Polską*, Wrocław 2012, s. 76–78; S. Domoradzki, D. Węglowska, *Słownik biograficzny matematyków polskich*, Tarnobrzeg 2003, s. 22; Śródka, t. 1; Czł. Nec., s. 46.

⁶ Daremny trud jest szukanie w tych biogramach informacji o sygnaturze teczek personalnej, przechowywanej w Centralnym Archiwum Wojskowym, czy chociażby danych z „Dziennika Personalnego” lub „Rocznika Oficerskiego”.

⁷ J. Szudy, A. Bielski, *Aleksander Jabłoński (1898–1980). Fizyk, muzyk, żołnierz*, Toruń 2010. Aleksander Jabłoński (1898–1980) – polski fizyk, światową sławę zdobył na polu luminescencji (Diagram Jabłońskiego). Profesor fizyki doświadczalnej Uniwersytetu w Toruniu. Członek korespondent Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego PAU od 1 VI 1951 r. Zob.: Czł. Nec., s. 68; Śródka, t. 2; *Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945–2004. Materiały do biografii*, red. S. Kalemka, Toruń 2006, s. 280–281; S. Łęgowski, *Aleksander Jabłoński 1898–1980*, „Nauka Polska”, nr 3/4, 1981, s. 207–210.

⁸ J. Dybicki, *Śladami życia Stanisława Hillera – żołnierza Legionów Piłsudskiego, nauczyciela akademickiego, obywatela Polski*, Gdańsk 2008. Stanisław Hiller (1891–1965) – profesor histologii i embriologii Akademii Medycznej w Gdańsku. Członek korespondent Wydziału Lekarskiego PAU od 24 VI 1949 r. Zob.: Czł. Nec., s. 66; Śródka, t. 2; *Słownik biologów polskich*, Warszawa 1987, s. 206–207; J. M. Majchrowski, *Pierwsza Kompania Kadrowa. Portret oddziału*, Kraków 2004, s. 115–116.

⁹ H. Dusińska, *Stanisław Konopka 1896–1982, zarys monograficzny*, Warszawa 1995. Stanisław Konopka (1896–1982) – doktor i historyk medycyny, bibliotekarz i bibliograf, współtwórca i wieloletni dyrektor Głównej Biblioteki Lekarskiej w Warszawie. Członek korespondent Wydziału Lekarskiego PAU od 24 VI 1949 r. Zob.: Czł. Nec., s. 74; Śródka, t. 2; J. Kapuścik, *Twórca Głównej Biblioteki Lekarskiej i bibliograf – Stanisław Konopka* [w:] *Bibliotekarze polscy we wspomnieniach współczesnych*, Warszawa 1991, s. 59–66; *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994.

sali wspomnienia, obejmując w nich również czas służby wojskowej, bądź zostawili pamiętniki opisujące wyłącznie ten okres ich życia, np. Marceli Handelsman¹⁰, Jan Dąbrowski¹¹, Roman Dyboski¹², Kornel Michejda¹³.

Nie ulega wątpliwości, że w takiej sytuacji planowana książka o udziale członków PAU w działaniach zbrojnych lat 1914–1920 wymagać będzie jeszcze sporo pracy. Na pewno na przejrzenie czekają materiały spoczywające w archiwum Wojskowego Biura Historycznego im. Gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego¹⁴, jak również w Kriegsarchiv w Österreichisches Staatsarchiv w Wiedniu (zdecydowana większość profesorów zaczynała swoją przygodę z mundurem w szeregach c.k. armii). Autorka zdaje sobie również sprawę, że na pewno nie dotarła jeszcze do wszystkich biogramów i wspomnień, a część, z którą już się zapoznała, może zawierać informacje niesprawdzone, wymagające potwierdzenia w źródłach. Zakończenie prac nad książką i jej druk przewidywane są na rok 2020, będący rokiem setnej rocznicy zwycięstwa wojsk odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej nad armią Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej.

¹⁰ M. Handelsman, *W piątym pułku Legionów. Dwa miesiące ofensywy litewsko-białoruskiej*, Zamość 1921. Marceli Handelsman (1882–1945) – profesor historii powszechnej Uniwersytetu w Warszawie. Członek korespondent Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU od 28 V 1920 r. Wybrany na członka czynnego 17 VI 1924 r. Zob.: Czł. Nec., s. 65; PSB, t. 9, s. 268–271; Śródka, t. 2; S. Kieniewicz, *Marceli Handelsman (1882–1945)* [w:] *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, Warszawa 1986, s. 257–273; *Marceli Handelsman* [w:] *Poczet historyków polskich: historiografia polska doby pozaborowej*, red. A. Wierzbicki, Poznań 2014, s. 191–199.

¹¹ J. Dąbrowski, *Dziennik 1914–1918*, wyd. J. Zdrada, E. Dąbrowska, Kraków 1977. Jan Dąbrowski (1890–1965) – profesor historii średniowiecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Członek korespondent Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU od 12 VI 1925 r. Wybrany na członka czynnego 12 VI 1936 r. Sekretarz generalny PAU w l. 1948–1952. Zob.: Czł. Nec., s. 54–55; Śródka, t. 1; H. Tadeusiewicz, *Dąbrowski Jan* [w:] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*, Łódź 1986, s. 44; U. Perkowska, *Jan Dąbrowski (1890–1965)* [w:] *Wyrok na UJ 6 listopada 1939*, red. L. Hajdukiewicz, Kraków 1989, s. 140–141; A. M. Kastory, *Jan Dąbrowski* [w:] *Jubileuszowa księga nauk politycznych. Instytut nauk politycznych i stosunków międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. A. Zięba, Kraków 2015, s. 235–246; J. Garbaciak, *Jan Dąbrowski*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 1, 1966, s. 258–264; Z. Jabłoński, *Jan Dąbrowski*, ibidem, nr 4, 1961, s. 1106–1108.

¹² R. Dyboski, *Siedem lat w Rosji i na Syberii*, Warszawa 2007. Roman Dyboski (1883–1945) – profesor filologii angielskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Członek korespondent Wydziału Filologicznego PAU od 15 VI 1923 r. Wybrany na członka czynnego 12 VI 1931 r. Zob.: Czł. Nec., s. 57; PSB, t. 6, s. 33–35; Śródka, t. 1; Z. Krajewska, *Roman Dyboski 1883–1945*, Katowice 1968; D. Pietrzyk-Reeves, *Roman Dyboski* [w:] *Jubileuszowa księga nauk politycznych...*, s. 177–188; *Dyboski Roman (1883–1945)* [w:] *Słownik biograficzny socjologii polskiej, 1: A–H*, Warszawa 2001 s. 151–152.

¹³ K. Michejda, *Wspomnienia chirurga*, Kraków 1986. Kornel Michejda (1887–1960) – profesor chirurgii Akademii Medycznej w Gdańsku. Członek korespondent Wydziału Lekarskiego PAU od 17 VI 1946 r. Zob.: Czł. Nec., s. 94; PSB, t. 20, s. 671–673; Śródka, t. 3.

¹⁴ Instytucja ta powstała 21 IV 2016 r. decyzją Ministra Obrony Narodowej Nr 127/MON o utworzeniu Wojskowego Biura Historycznego z połączenia Centralnego Archiwum Wojskowego im. Mjr. Bolesława Waligóry, które staje się komórką wewnętrzną Biura, oraz Wojskowego Biura Badań Historycznych Wojskowego Centrum Edukacji Obywatelskiej, informacja na stronie internetowej CAW <http://caw.wp.mil.pl/pl/index.html> (dostęp: 1 II 2018 r.).

Wydarzenia z 28 VI 1914 r. (tego dnia dokonano w Sarajewie, stolicy Bośni, udanego zamachu na następcę tronu Austro-Węgier, arcyksięcia Franciszka Ferdynanda i jego małżonkę Zofię) dały początek konfliktowi zbrojnemu o skali następstw, jakich do tej pory nikt nie był w stanie sobie wyobrazić. Stanęły do walki z sobą największe mocarstwa Europy, podzielone na dwa obozy: Niemcy i Austro-Węgry z jednej strony i Rosja, Francja oraz Wielka Brytania z drugiej (jeszcze w sierpniu 1914 r. po ich stronie opowiedziała się Japonia, a w listopadzie po stronie państw centralnych stanęła Turcja)¹⁵. Pierwszy raz od czasów wojen napoleońskich wielki konflikt objął całą Europę, a także część Azji i Afryki. Obok czynników gospodarczych wielką wagę dla walczących państw miało nastawienie społeczeństwa do rozpoczynającego się konfliktu – ważne było uznanie przez obywateli, że wojna jest konieczna, słuszna, że została narzucona przez wroga. Nie bez znaczenia dla państw zaborczych w działaniach do tego prowadzących była tzw. sprawa polska. Aby zjednać sobie Polaków, wszyscy trzej zaborcy wydali adresowane do nich odezwy. I tak, Rosjanie odwołali się do odwiecznej wspólnej walki Słowian z agresją germańską, obiecując zjednoczenie ziem polskich. Jeszcze bardziej ogólnikowe obietnice składały państwa centralne. W ślad za proklamacją rosyjską poszła sierpniowa wspólna odezwa naczelnego dowództwa wojsk niemieckich i austro-węgierskich, w której – oprócz propagandowych zapowiedzi uwolnienia od „hord azjatyckich” – pojawiła się również deklaracja, że wraz z wojskami państw centralnych nadejdzie „wolność i niepodległość”. Ponadto w Galicji dowództwo austro-węgierskie wydało dodatkową proklamację, odwołującą się do braterstwa broni z czasów wojen tureckich. Wezwanie do wspólnej walki spotkało się tam z wsparciem i adresami hołdowniczymi rad miejskich Krakowa i Lwowa, skierowanymi do cesarza Franciszka Józefa I¹⁶.

Mobilizacja we wszystkich trzech zaborach prowadzona była bez przeszkód. Ziemie polskie znalazły się w centrum walk rozgrywających się na tzw. froncie wschodnim. Stanęły naprzeciwko siebie armie: rosyjska z jednej strony oraz niemiecka i austro-węgierska z drugiej. Trzeba ponownie zaznaczyć, że Polacy służyli w każdej z nich, w efekcie czego Polak stanął do walki przeciw Polakowi w bratobójczej, wyniszczającej wojnie. W tej sytuacji przyszłych członków Polskiej Akademii Umiejętności można było spotkać na niemal wszystkich frontach Wielkiej Wojny. I tak, na froncie włoskim znaleźli się, powołani do armii austro-węgierskiej, Kazimierz Ajdukiewicz¹⁷ (w 1915 r. jako podoficer), Zenon Klemensiewicz¹⁸ (powołany

¹⁵ Za: J. P a j e w s k i, *Historia powszechna 1871–1918*, Warszawa 2001, s. 324–331.

¹⁶ Ibidem; A. D z i u r o k et al., *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989*, Warszawa 2010, s. 16–23; R. K a c z m a r e k, *Historia Polski 1914–1989*, Warszawa 2010, s. 33–34.

¹⁷ Kazimierz Ajdukiewicz (1890–1963) – profesor teorii i metodologii nauk Uniwersytetu Poznańskiego. Został wybrany na członka korespondenta Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU 13 VI 1947 r. Zob.: Czł. Nec., s. 41; Śródka, t. 1; A. J e d y n a k, *Ajdukiewicz*, Warszawa 2003; R. W ó j c i c k i, *Ajdukiewicz. Teoria znaczenia*, Warszawa 1999, s. 9–10; W. W i n c ł a w s k i, *Ajdukiewicz Kazimierz (1890–1963) [w:] Słownik biograficzny socjologii polskiej*, 1, s. 10–11.

¹⁸ Zenon Klemensiewicz (1891–1969) – profesor języka polskiego na Uniwersytecie Jagiellońskim. Członek korespondent Wydziału Filologicznego PAU od 18 VI 1946 r. Zob.: Czł. Nec., s. 73;

w 1914 r. jako oficer oddziałów sanitarnych) czy Władysław Pociecha¹⁹ (walczył w 25. pułku piechoty [dalej p.p.] pospolitego ruszenia²⁰ od marca do sierpnia 1916 r.). Na froncie bałkańskim walczyli Tadeusz Tempka²¹ oraz Marian Gieszczykiewicz²². Obydwaj pełnili tam funkcję lekarza wojskowego armii austro-węgierskiej. Na froncie wschodnim przyszło walczyć Janowi Janówowi²³ oraz Zygmuntowi Grodzińskiemu²⁴. Pierwszy znalazł się tam na początku wojny jako szeregowiec w 9. p.p. austriackiej²⁵. Ranny w jednej z pierwszych bitew, dostał się z całym lazaretem polowym do niewoli rosyjskiej. Drugi – w 1916 r., po tym, jak ofensywa Brusilowa przełamała front i otoczyła część wojsk austriackich, razem z całym 56. p.p. austriackiej (tzw. „wadowickim”)²⁶, w którym służył, znalazł się w również w niewoli. Na

Śródka, t. 2; *Profesor Zenon Klemensiewicz: wielki miarą swojej skromności i pracowitości*, red. A. Wnętrzak, Kraków 2003.

¹⁹ Władysław Pociecha (1893–1958) – historyk, bibliotekarz, dyrektor Biblioteki Kórnickiej w l. 1926–1928, wicedyrektor Biblioteki Jagiellońskiej w l. 1956–1958. Członek korespondent Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU od 16 VI 1950 r., sekretarz Komisji Historycznej w l. 1945–1948. Zob.: Czł. Nec., s. 105; PSB, t. 27, s. 19–23; Śródka, t. 3.

²⁰ 25. Pułk Piechoty Austro-Węgier (niem. *Ungarisches Infanterieregiment Nr. 25*) – pułk piechoty armii Austro-Węgier z okręgiem uzupełnień w Łuczeńcu na Słowacji. W l. 1901–1918 nosił imię Edlera von Pokorny’ego. W 1914 r. pułk brał udział w walkach z Rosjanami w Galicji.

²¹ Tadeusz Tempka (1885–1974) – profesor chorób wewnętrznych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Członek korespondent Wydziału Lekarskiego PAU od 18 VI 1946 r., na członka czynnego wybrany 16 VI 1950 r. Zob.: Czł. Nec., s. 125; Śródka, t. 6; „Nauka Polska”, 1959, nr 2, s. 214–224; ibidem, 1974, nr 4, s. 213–216; H. Z w o l s k a, *Tadeusz Tempka (1885–1974) [w:] Wyrok na UJ...*, s. 116–117.

²² Marian Gieszczykiewicz (1889–1942) – lekarz, profesor bakteriologii UJ, organizator katedry bakteriologii lekarskiej UJ i kierownik Państwowego Zakładu Wyrobu Surowic i Szczepionek w Krakowie. Członek korespondent Wydziału Lekarskiego PAU od 9 VI 1939 r. Zob.: Czł. Nec., s. 61; PSB, t. 7, s. 457; Śródka, t. 1; *Gieszczykiewicz Marian [w:] Od królewskich edyktów do Inspekcji Sanitarnej: historia działań sanitarnych i przeciwepidemicznych w Krakowie i Małopolsce*, red. J. Bukowski, M. Bilek, Kraków 2007, s. 165–166.

²³ Jan Janów (1888–1952) – językoznawca sławista, historyk literatury religijnej, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Lwowskiego. Członek korespondent Wydziału Filologicznego PAU od 16 VI 1946. Zob.: Czł. Nec., s. 69; PSB, t. 10, s. 575–576; Śródka, t. 2; W i t k o w s k i, *Uwagi o życiu i działalności naukowej Profesora Jana Janowa*, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 1/2, 1992/1993; F. Z i e j k a, *Franciszek Jan Janów – filolog sumienny, badacz pracowity*, ibidem, s. 288–314.

²⁴ Zygmunt Grodziński (1896–1982) – zoolog. Profesor anatomii porównawczej Uniwersytetu Jagiellońskiego, jego rektor w latach 1956–1962. Członek korespondent Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego PAU od 8 VII 1945 r. Wybrany na członka czynnego 16 VI 1950 r. Pełnił funkcję sekretarza Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego w l. 1948–1952. Zob. Czł. Nec., s. 64; Śródka, t. 1; H. S z a r s k i, *Zygmunt Grodziński (1896–1982)*, „Nauka Polska”, nr 5/6, 1982, s. 241–244; W. B a c z k o w s k a, *Zygmunt Grodziński (1896–1982) [w:] Wyrok na UJ...*, s. 160–162.

²⁵ 9. Pułk Piechoty Austro-Węgier (niem. *Galizisches Infanterieregiment Nr. 9*) – pułk piechoty Armii Austro-Węgier. W l. 1910–1914 r. dowódcą był płk Felix Ritter Cyruc-Sobolewski v. Sobolów.

²⁶ 56. Pułk Piechoty Austro-Węgier (niem. *Galizisches Infanterieregiment Nr. 56*) – pułk piechoty Armii Austro-Węgier, w 1914 r. wchodził w skład XXIII Brygady Piechoty 12. Dywizji Piechoty z okręgiem uzupełnień w Wadowicach (stąd nazywano go „wadowickim”). W czasie I wojny swia-

froncie zachodnim walczył Brunon Nowakowski²⁷, który okres I wojny światowej spędził na tym odcinku w lazaretach przyfrontowych jako porucznik, a potem kapitan lekarz armii niemieckiej.

Część omawianej grupy przyszłych uczonych była powoływana do wojska jako młodzi chłopcy, którzy dopiero co zdali maturę bądź rozpoczęli studia. Do przerwania zajęć akademickich został zmuszony np. Jerzy Kuryłowicz²⁸, którego rozpoczęcie w Wiedniu studia po pierwszym roku przerwał wybuch wojny. Do armii austriackiej wstąpił na ochotnika i został wysłany na front w stopniu podporucznika. Kilka lat później, już w niepodległej Polsce, w 1919 r. studia, rozpoczęte w roku akademickim 1917/1918, musiał przerwać Stanisław Smreczyński²⁹ z powodu powołania w szeregi Wojska Polskiego.

Niektórym działania wojenne nie przeszkodziły w kontynuowaniu nauki. Wręcz przeciwnie, zdobywając kolejne stopnie wojskowe, jednocześnie zdobywali tytuły naukowe. Tak np. Wojsław Molè³⁰, dostawszy się w 1914 r. do niewoli rosyjskiej jako żołnierz c.k. armii, przygotowywał rozprawę habilitacyjną, którą obronił 1 XI 1919 r. na Uniwersytecie w Tomsku. Jednocześnie, przebywając na zesłaniu na Syberii, zgłosił się na ochotnika do 1. Ochotniczego Pułku Jugosłowiańskiego w Tomsku im. Matii Gubca.

Nierzadko byli powoływani lub szli walczyć mając już tytuły i dorobek naukowy. Wielu pełniło funkcje oficerskie, dowodząc powierzonymi sobie oddziałami, tak jak później przewodzili oddanym pod ich opiekę studentom. Tak jak Waław Borowy³¹, który po uzyskaniu tytułu doktora w 1914 r. przez krótki czas służył w Legionach,

towej walczył z Rosjanami w Galicji. Komendantami pułku w czasie Wielkiej Wojny byli kolejno: płk Antoni Madziara (1913–1915) i płk Józef Czikel (1915–1916).

²⁷ Brunon Nowakowski (1890–1966) – lekarz, higienista, profesor Akademii Lekarskiej w Rokietnicy Bytomskiej (obecnie Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach). Członek korespondent Wydziału Lekarskiego PAU od 24 VI 1949 r. Zob. Czł. Nec., s. 99; PSB, t. 23, s. 276–278; Śródka, t. 3.

²⁸ Jerzy Kuryłowicz (1895–1978) – profesor językoznawstwa indoeuropejskiego Uniwersytetu we Lwowie, od 1946 r. Uniwersytetu we Wrocławiu, od 1948 r. Uniwersytetu Jagiellońskiego. Członek korespondent Wydziału Filologicznego PAU od 12 VI 1931 r. Wybrany na członka czynnego 17 VI 1938 r. Zob. Czł. Nec., s. 83; Śródka, t. 2; *Kuryłowicz Memorial Volume*, red. W. Smoczyński, Kraków 1995; *W stulecie urodzin Jerzego Kuryłowicza*, red. W. Smoczyński, Warszawa 1995.

²⁹ Stanisław Smreczyński jun. (1899–1975) – profesor zoologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Członek korespondent Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego PAU od 1 VI 1951 r. Zob. Czł. Nec., s. 117; PSB, t. 39, s. 371–373; Śródka, t. 4.

³⁰ Wojsław Molè (1886–1973) – profesor historii sztuki narodów słowiańskich Uniwersytetu Jagiellońskiego. Członek korespondent Wydziału Filologicznego PAU od 16 VI 1933 r. Wybrany na członka czynnego 13 VI 1947 r. Zob. Czł. Nec., s. 95; PSB, t. 21, s. 618–620; Śródka, t. 2.

³¹ Waław Borowy (1890–1950) – profesor historii literatury polskiej Uniwersytetu Warszawskiego. Członek korespondent Wydziału Filologicznego PAU od 10 VI 1932 r. Wybrany na członka czynnego 20 VII 1945 r. Zob. Czł. Nec., s. 48; Śródka, t. 1; M. C z a p s k a, *Borowy Waław. Wspomnienie pośmiertne*, „Kultura Paryska”, 1951, nr 2/3, s. 87–92; J. K l e i n e r, *Waław Borowy [w:] Zatajony artysta: o Waławie Borowym (1890–1950), wybór szkiców i wspomnień*, red. A. Biernacki, Lublin 2005, s. 45–56 („Mistrzowie”, t. 3); *Waław Borowy (1890–1950): uczoney, humanista*, red. J. Maślanka, Kraków 2008.

by potem podjąć pracę nauczyciela, a następnie obowiązki dyrektora Archiwum Państwowego w Warszawie. Pełnienie tej drugiej funkcji przerwał w okresie wojny polsko-bolszewickiej, podczas której służył w 201. ochotniczym p.p.³² Kolejny młody uczyony, Adam Skalkowski³³, był wykładowcą na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Przerwał wykłady na czas walk polsko-ukraińskich (1918–1919), w których brał czynny udział jako podporucznik Wojska Polskiego, za co otrzymał Odznakę I Odcinka Obrony Lwowa. Niezwykłym przypadkiem są koleje życia Maksymiliana Hubera³⁴, któremu wybuch I wojny światowej uniemożliwił objęcie urzędu rektora Szkoły Politechnicznej we Lwowie³⁵, został bowiem powołany do armii austriackiej jako oficer rezerwy. Brał udział w obronie Twierdzy Przemyśl w 1915 r. i wraz z całą załogą dostał się do niewoli rosyjskiej. Dopiero po zakończeniu wojny mógł objąć stanowisko rektora. Ciekawym przykładem jest również osoba Gustawa Przychockiego³⁶. Przed wojną był aktywnym członkiem Polskich Drużyn Strzeleckich. Został zmobilizowany 1 VIII 1914 r. do służby w armii austriackiej, walczył na froncie rosyjskim i rumuńskim do końca 1917 r. W trakcie tej służby w grudniu 1915 r. zgłosił się do Legionów Polskich, jednak sprzeciwiły się temu wojskowe władze austriackie. Został zwolniony z wojska w stopniu kapitana 21 XII 1917 r. w celu podjęcia wykładów na otwartym w 1915 r. polskim Uniwersytecie Warszawskim. Pracę na uczelni przerywał dwukrotnie. Pierwszy raz w okresie 2 XII 1918–27 I 1919, kiedy brał udział w walkach o Lwów. Drugi raz, zgłaszając się do służby podczas wojny polsko-bolszewickiej, w czasie której (od 10 VII do 10 XI 1920) w randze majora dowodził dywizjonem artylerii grupy operacyjnej Dolnej

³² 201. Ochotniczy Pułk Piechoty – pułk piechoty Wojska Polskiego II RP w 1920 r., sformowany rozkazem generalnego inspektora Armii Ochotniczej, gen. broni Józefa Hallera, z dnia 22 VII 1920 r. o sformowaniu Dywizji Ochotniczej. 201. p.p. wszedł w skład I Brygady, dowódcą był mjr Jan Edward Dojan-Surówka.

³³ Adam Skalkowski (1877–1951) – profesor historii nowożytnej Uniwersytetu w Poznaniu. Członek korespondent Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU od 11 VI 1930 r. Wybrany na członka czynnego 20 VII 1945 r. Zob. Czł. Niec., s. 116; PSB, t. 37, s. 649–653; Śródka, t. 4; K. Olejnik, *Adam Skalkowski 1877–1951* [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1989, s. 223–236; K. Kubiak, *Adam Mieczysław Skalkowski (1877–1951) historyk, profesor* [w:] *Udział Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich w życiu naukowym i kulturalnym Poznania i Wielkopolski. Biogramy i wspomnienia*, red. J. Rozmiłowski, Poznań 2007, s. 135–136.

³⁴ Maksymilian Huber (1872–1950) – inżynier mechanik, profesor mechaniki technicznej Politechniki we Lwowie, od 1949 r. Akademii Górniczej w Krakowie (obecnie Akademia Górniczo-Hutnicza im. S. Staszica w Krakowie). Członek korespondent Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego PAU od 10 VI 1927 r. Wybrany na członka czynnego 16 VI 1934 r. Zob. Czł. Niec., s. 67–68; PSB, t. 10, s. 74–76; Śródka, t. 2; Z. S. Olesiak, *Maksymilian Tytus Huber. W 120-lecie urodzin*, „Nauka Polska”, nr 5/6, 1992, s. 231–250.

³⁵ Dziś Politechnika Lwowska.

³⁶ Gustaw Przychocki (1840–1947) – profesor filologii klasycznej Uniwersytetu w Warszawie, od 1935 r. Uniwersytetu Jagiellońskiego. Członek korespondent Wydziału Filologicznego PAU od 15 VI 1923 r. Wybrany na członka czynnego 7 VI 1929 r. Zob. Czł. Niec., s. 107; PSB, t. 29, s. 159–161; Śródka, t. 3; W. Strzelecki, *Gustaw Przychocki*, „Eos”, 1947, z. 2, s. 66–113; „Meander”, 1984, 2/3, s. 59–78; G. Przychocki, *Artyleria w walkach o Płock w dn. 17–19 sierpnia 1920 r.*, „Bellona”, 1920, z. 10, s. 728–733.

Wisły gen. Mikołaja Ignacego Osikowskiego podczas obrony Płocka. Za swoje zasługi został odznaczony Odznaką Honorową „Orleńską”³⁷, Krzyżem Walecznych³⁸ oraz Krzyżem Virtuti Militari V klasy³⁹.

Pośród tego licznego grona przyszłych polskich uczonych, powołanych pod broń, znaleźli się i tacy, którzy byli zbyt młodzi, by wziąć udział w walkach podczas Wielkiej Wojny bądź wojny polsko-bolszewickiej jako regularni żołnierze. Jednak mimo młodego wieku poczucie patriotycznego obowiązku nie pozwoliło im stać z boku. Najlepszych przykładów takiej postawy dostarczają biografie Józefa Chałasińskiego⁴⁰ oraz Jana Safarewicza⁴¹. Obydwaj w momencie wybuchu wojny mieli zaledwie 10 lat. Pierwszy, już jako 16-latek, podczas wojny polsko-bolszewickiej był członkiem wojskowej drużyny harcerskiej. Drugi już od 1915 r. również udzielał się w ruchu harcerskim, co jeszcze przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości zaprowadziło go do paramilitarnych oddziałów harcerskich. Jako ich członek wziął udział w dwóch akcjach patriotycznych: na posterunku sanitarnym podczas obrony Wilna w 1919 r. oraz w czasie obrony Warszawy w 1920 r. Pełnił wówczas funkcję podoficera w komisji gospodarczej baonu uzupełnień, nie mogąc – z uwagi na wiek – brać bezpośredniego udziału w walkach. Miał wtedy zaledwie 15 lat.

Bardzo interesującą kwestią jest, iż ponad ¼ profesorów (43 osoby), których biografie posłużą jako materiał przyszłego opracowania, pełniła służbę jako lekarze

³⁷ Odznaka Honorowa „Orleńska” – odznaczenie przyznawane za walki w obronie Lwowa w okresie jego oblężenia (za okres późniejszy niż od 1 do 22 XI 1918 r.), Kresów Wschodnich i Ziemi Czerwieńskiej. Została ustanowiona przez gen. Tadeusza Rozwadowskiego 18 III 1919 r.; odznakę razem z dyplomem generał przyznawał osobiście. Odznaka przedstawia cztery stylizowane sylwetki orłów, tworzących ramiona krzyża, pomiędzy nimi promienie, pośrodku odznaki, w okrągłym medalionie, herb Lwowa, otoczony napisem: OBROŃCOM KRESÓW WSCHODNICH, zob. Z. Sawicki, *Odznaki Wojska Polskiego 1918–1945. Katalog zbioru falerystycznego. Wojsko Polskie 1918–1939, Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie*, Warszawa 2007.

³⁸ Krzyż Walecznych – odznaczenie wojskowe, ustanowione 11 VIII 1920 r. rozporządzeniem Rady Obrony Państwa, przyznawane wojskowym, wyjątkowo także cywilom współdziałającym z armią czynną. Początkowo miało być przyznawane za czyny dokonane po odzyskaniu przez Polskę niepodległości 11 XI 1918 r., zob. K. Sejda, *Ordery, odznaczenia i medale Rzeczypospolitej Polskiej*, Lwów 1932, s. 53–59; W. Bigoszevska, *Polskie ordery i odznaczenia*, Warszawa 1989, s. 63–64, 80–81.

³⁹ Książeczka Stanu Służby Oficerskiej ppłk. dr. Gustawa Przychockiego, znajdująca się w Gabinetie Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, rkps nr akc. 2763.

⁴⁰ Józef Chałasiński (1904–1979) – socjolog, profesor Uniwersytetu w Łodzi. Członek korespondent Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU od 5 VI 1948 r. Zob. Czł. Niec., s. 50; Śródka, t. 1; B. Krauz-Mozer, *Józef Chałasiński [w:] Jubileuszowa księga nauk politycznych. Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, s. 257–268; eadem, *Józef Chałasiński [w:] Luminarze nauki polskiej w Uniwersytecie Łódzkim: pro memoria*, red. J. Kita, Łódź 2015, s. 21–25.

⁴¹ Jan Safarewicz (1904–1992) – profesor językoznawstwa indoeuropejskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Członek korespondent Wydziału Filologicznego PAU od 20 VII 1945 r. Wybrany na członka czynnego 1 VI 1951 r. Zob. Czł. Niec., s. 111; Śródka, t. 4; M. Plezia, *O profesorze Janie Safarewiczu wspomnienie*, „Meander”, 1993, nr 1/2, s. 87–93; M. Bednarski, *Jan Safarewicz (8 II 1904–9 IV 1992)*, „Eos”, t. 81 (1993) [wyd. 1994], z. 1, s. 9–20.

wojskowi. Stanowią oni jednocześnie najliczniejszą grupę zawodową reprezentowaną w wybranym gronie. Wybuch I wojny światowej dla tego środowiska, przyzwyczajonego do pracy w zorganizowanych i wyposażonych w niezbędny sprzęt szpitalach oraz laboratoriach, stanowił zupełnie nowe doświadczenie. Przed rozpoczęciem tego konfliktu zbrojnego nieliczni mieli wcześniej do czynienia z pracą na froncie. Do takich lekarzy należą: Jerzy Aleksandrowicz⁴², który w 1913 r. pracował jako chirurg w szpitalu wojskowym w Belgradzie podczas wojen bałkańskich; Aleksander Januszkiewicz⁴³, w czasie wojny rosyjsko-japońskiej (1904–1905) służący jako lekarz rezerwy w wojsku rosyjskim; Leon Padlewski⁴⁴, będący lekarzem higienistą armii rosyjskiej w czasie wojny „bokserskiej” w Chinach w latach 1898–1900 oraz w czasie wojny rosyjsko-japońskiej 1904–1905 r., a także Antoni Jurasz⁴⁵, który podczas wojny bałkańskiej w 1912 r. uczestniczył w działaniach niemieckiego Czerwonego Krzyża w Imperium Osmańskim.

Dla pozostałych działania medyczne w warunkach frontowych stanowić miały zupełną nowość, a zarazem ekstremalny sprawdzian ich umiejętności w bezpośredniej bliskości działań zbrojnych. Nie mając często żadnego przygotowania wojennego, szybko musieli zmierzyć się z nową rzeczywistością: masowo występującymi chorobami zakaźnymi, urazami fizycznymi i psychicznymi, wszechobecną śmiercią żołnierzy oraz ludności cywilnej⁴⁶.

Wśród zmagających się z nowymi realiami lekarzy, chirurgów, bakteriologów i higienistów, którzy służyli swą wiedzą i umiejętnościami w tym trudnym okresie, znajdziemy m.in.: Stefana Bagińskiego⁴⁷ – lekarza wojskowego Pułku Wileńskie-

⁴² Jerzy Stanisław Aleksandrowicz (1886–1970) – profesor histologii i embriologii Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie. Członek korespondent Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego PAU od 15 VI 1934 r. Zob. Czł. Nec., s. 41–42; Śródka, t. 1; *Biogramy uczonych polskich*, cz. II: *Nauki biologiczne*, red. A. Śródka, P. Szczawiński, Wrocław 1985.

⁴³ Aleksander Januszkiewicz (1872–1955) – profesor medycyny wewnętrznej Uniwersytetu w Wilnie. Członek korespondent Wydziału Lekarskiego PAU od 17 VI 1938 r. Wybrany na członka czynnego 16 VI 1950 r. Zob. Czł. Nec., s. 69; PSB, t. 10, s. 594–595; Śródka, t. 2.

⁴⁴ Leon Padlewski (1870–1943) – profesor mikrobiologii lekarskiej Uniwersytetu w Poznaniu. Członek korespondent Wydziału Lekarskiego PAU od 12 VI 1931 r. Zob. Czł. Nec., s. 101; PSB, t. 24, s. 805–806; Śródka, t. 3.

⁴⁵ Antoni Jurasz (1882–1961) – profesor chirurgii Uniwersytetu w Poznaniu, od 1941 r. profesor chirurgii i dziekan Polskiego Wydziału Lekarskiego przy Uniwersytecie w Edynburgu. Członek korespondent Wydziału Lekarskiego PAU od 20 VII 1945 r. Zob. Czł. Nec., s. 151–152; PSB, t. 11, s. 333–334; Śródka, t. 2.

⁴⁶ Szerzej na temat warunków pracy lekarzy podczas I wojny światowej zob. *Dzieje medycyny w Polsce. Opracowania i szkice*, t. 2: *Lata 1914–1944*, red. W. Noszczyk, J. Supady, Warszawa 2015, s. 3–36; Z. Jeziński, *Rozwój wojskowej służby zdrowia w Europie na przełomie XIX i XX w.*, „Wojskowa Farmacja i Medycyna”, t. 2, nr 4, 2009, s. 63–69; K. Ruszała, *Choroby duszy i ciała w armii austro-węgierskiej. Przyczynek do badań nad służbami medycznymi podczas I wojny światowej* [w:] *Doświadczenia żołnierskie Wielkiej Wojny. Studia i szkice z dziejów frontu wschodniego I wojny światowej*, red. M. Baczkowski, K. Ruszała, Kraków 2016, s. 267–290.

⁴⁷ Stefan Bagiński (1892–1969) – profesor histologii Akademii Medycznej w Łodzi. Członek korespondent Wydziału Lekarskiego PAU od 24 VI 1949 r. Zob. Czł. Nec. s. 43; Śródka, t. 1; *Słownik biologów polskich*, s. 53–54.

go⁴⁸ w latach 1920–1921, Antoniego Dobrzańskiego⁴⁹ – lekarza pułku armii austriackiej w szpitalu rezerwowym w Wiedniu oraz chirurga 601. Szpitala Polowego w czasie wojny polsko-bolszewickiej, Emila Godlewskiego Jr.⁵⁰ – kapitana lekarza armii austriackiej, przydzielonego do szpitala wojskowego w Krakowie, czy Adama Wrzosa⁵¹ – naczelnego lekarza austriackiego szpitala fortecznego w Krakowie od września 1914 r. do listopada 1918 r. Ten ostatni z dużym powodzeniem pracował jako chirurg, równocześnie aktywnie działając w założonej w sierpniu 1915 r. przez biskupa Adama Stefana Sapiechę organizacji charytatywnej – Książęco-Biskupim Komitecie Pomocy Ofiarom Wojny. Należy dodać, że podczas swojej działalności w KBK zapewne spotkał się z wspomnianym już Jerzym Aleksandrowiczem oraz z Romanem Nitschem⁵², który w ramach tej instytucji prowadził kursy epidemiologiczne i szkolenia dla lekarzy oraz pielęgniarek pracujących w kolumnach sanitarnych.

Na szczególne uznanie w tym lekarskim gronie zasługuje, zdaniem autorki, Maksymilian Rutkowski⁵³, który utworzył zespół chirurgów, tzw. „Grupę Rutkowskiego”, działającą w latach 1914–1916 w szpitalach polowych w pobliżu linii frontu, m.in. na Podolu, Wołyniu oraz w Królestwie Kongresowym. Podchodzenie blisko linii bojowej, niezwykła sprawność organizacyjna i wyróżniające się wyniki leczenia rozślawiły „Grupę Rutkowskiego” i nazwisko polskiego profesora wśród lekarzy wojskowych różnych narodowości. W późniejszym czasie (1918–1920) pełnił on funkcję konsultanta w strefie przyfrontowej, w randze generała brygady.

Kolejną osobą, wartą bardziej szczegółowego omówienia jest, wspomniany już, Tadeusz Tempka. Zmobilizowany w 1914 r. do armii austro-węgierskiej, był w służbie polowej, pełniąc funkcję lekarza wojskowego m.in. na froncie bałkańskim. Jednak warunki, w których przyszło mu pracować, nie przeszkodziły mu w kontynuowaniu

⁴⁸ 13. Pułk Ułanów Wileńskich – pułk kawalerii, sformowany z oddziałów konnych Samoobrony Litwy i Białorusi pod koniec grudnia 1918 r.

⁴⁹ Antoni Dobrzański (1893–1953) – profesor otorynolaryngologii Akademii Medycznej w Warszawie. Członek korespondent Wydziału Lekarskiego PAU od 16 VI 1950 r. Zob. Czł. Nec., s. 151–152; Śródka, t. 1.

⁵⁰ Emil Godlewski Jr (1875–1944) – profesor embriologii i biologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Członek korespondent Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego AU od 22 V 1912 r. Wybrany na członka czynnego 17 V 1918 r. Zob. Czł. Nec., s. 62; PSB, t. 8, s. 173–174; Śródka, t. 1.

⁵¹ Adam Wrzosa (1875–1965) – profesor historii medycyny Uniwersytetu w Poznaniu. Członek czynny Wydziału Lekarskiego PAU od 11 VI 1930 r. Zob. Czł. Nec., s. 133; Śródka, t. 4; R. K. Meissner, *Adam Jan Wrzosa (1875–1965)* [w:] *Szkice do portretów przedstawicieli medycyny poznańskiej 1945–1985*, red. J. Hasik, R. K. Meissner, Poznań 1991, s. 325–346.

⁵² Roman Nitsch (1873–1943) – profesor mikrobiologii i serologii Uniwersytetu w Warszawie. Członek czynny Wydziału Lekarskiego PAU od 11 VI 1930 r. Zob. Czł. Nec., s. 98–99; PSB, t. 23, s. 151–152; Śródka, t. 3; *Nitsch Roman* [w:] *Od królewskich edyktów do Inspekcji Sanitarnej...*, s. 147–155.

⁵³ Maksymilian Rutkowski (1867–1947) – profesor chirurgii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Członek czynny Wydziału Lekarskiego PAU od 10 VI 1932 r. Zob. Czł. Nec., s. 111; PSB, t. 33, s. 238–240; Śródka, t. 3; J. Bogusz, B. Mach, Z. Marek, *Profesorowie Wydz. Lekarskiego UJ jako uczeni i żołnierze ruchu oporu*, Wrocław 1981, s. 7–24.

przerwanej przez wojnę pracy naukowej. Można wręcz uznać, że przebywanie na froncie w Albanii, w klimacie podzwrotnikowym, potraktował jako okoliczności sprzyjające dalszemu kształceniu, zyskał bowiem możliwość obserwacji licznych chorób, występujących w takim klimacie w warunkach wojennych. Na tej podstawie jeszcze w czasie trwania działań zbrojnych wydał obszerną pracę, opisującą najważniejsze znane dotąd objawy kliniczne częstego wówczas schorzenia – tzw. gorączki wołyńskiej⁵⁴, uzupełnione jego własnymi spostrzeżeniami. Wynikiem jego badań z czasu wojny (kiedy, służąc już w Wojsku Polskim, pełnił obowiązki kierownika Oddziału Wewnętrzznego Szpitala Wojskowego w Krakowie) jest publikacja wydana w 1919 r. *O szmerach czynnościowych serca i ich stosunku do ubiegłej wojny*.

W niniejszym artykule autorka skoncentrowała się na biografiami ponad 30 osób. Planowana książka ma za zadanie objąć wszystkich członków PAU, czynnych na frontach I wojny światowej i podczas późniejszej wojny polsko-ukraińskiej, powstania wielkopolskiego oraz wojny z bolszewikami. Na pytanie, czy warto tworzyć kolejną publikację, złożoną z biogramów osób, których biografie zostały już opracowane i wydane, raz jeszcze podkreślić trzeba dotychczasowy niedosyt informacji o przebiegu ich służby wojskowej. Wynika on z faktu, iż autorzy tych publikacji koncentrowali się głównie na ich dorobku naukowym, a także z powodu braku dostępu do archiwaliów wojskowych. Nie bez znaczenia była również rola cenzury. Większość bowiem tych prac powstawała w czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, kiedy to każda wzmianka o tym, że dana osoba służyła w Wojsku Polskim i brała udział w walkach o Lwów czy z bolszewicką Rosją, nie była dobrze widziana. Planowana książka ma za zadanie ukazać pełny obraz wojennych losów środowiska związanego z PAU – czołową polską korporacją uczonych. Ludzi, którzy „stanęli w potrzebie”⁵⁵ w krytycznym dla losów Polski czasie.

Publikacja ta ma powstać jeszcze w jednym celu – aby nie zapomnieć.

Nieubłagany czas z wolna zaciera ślady i pamiątki dawnych dni. Ci, którzy zginęli, będą żyć tak długo, jak długo przetrwa nasza pamięć o nich. O to proszą polegli kamiennymi słowami. Na nas spoczywa odpowiedzialność za to, by ofiara, którą złożyli, nie poszła w zapomnienie⁵⁶.

⁵⁴ Gorączka okopowa (g. pięciodniowa, g. wołyńska, g. Mozy, g. bolesnych goleni, choroba Hisa-Wenera) – choroba zakaźna, wywołana przez bakterie z gatunku *Bartonella quintana*, roznoszone przez wesz ludzką. Charakteryzuje się nawracającą gorączką, trwającą za każdym razem około pięciu dni, zob. T. T e m p k a, *O gorączce wołyńskiej*, Kraków 1917.

⁵⁵ Podczas wojny polsko-bolszewickiej pojawiło się wiele okolicznościowych odznak i plaketek. Jedną z nich była, wyemitowana przez Sekcję I Organizacyjno-Zaciągową Komitetu Obrony Państwa w Krakowie, honorowa odznaka „Stanęli w potrzebie 1920” według projektu prof. Jana Raszki, przeznaczona dla ochotników. W jej centralnej części znajduje się sześciokąt z orzelkiem wojskowym w środku, wokół orzelka splecione trzy węże. W otoku napis STANĘLI W POTRZEBIE 1920, zob. *Sprawozdanie Komitetu Obrony Państwa Zachodniej Małopolski [w:] Obrona państwa w 1920 roku. Księga sprawozdawczo-pamiątkowa Generalnego Inspektoratu Armji Ochotniczej i Obywatelskich Komitetów Obrony Państwa*, red. W. Ścibor-Rylski, Warszawa 1923, s. 482.

⁵⁶ T. F i l i p, *Nie dajmy zginąć poległym [w:] Odlamki pamięci o Wielkiej Wojnie*, Kraków 2014 (katalog wystawy).

Te słowa pochodzą ze wstępu do katalogu wystawy *Odlamki pamięci o Wielkiej Wojnie*, zorganizowanej w setną rocznicę wybuchu I wojny światowej przez Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie w roku 2014. Lata 2018 oraz 2020 to dobry czas, aby przypomnieć tamte wydarzenia oraz tamtych ludzi, których wysiłkom zawdzięczamy nie tylko olbrzymie zasługi dla świata polskiej nauki. Zawdzięczamy im również odzyskanie po 123 latach przez Polskę wolności.

MARIA URGACZ

‘THEY STOOD UP [TO SERVE] IN NEED’.
MILITARY SERVICE OF FUTURE MEMBERS OF THE POLISH ACADEMY OF ARTS
AND SCIENCES BETWEEN 1914 AND 1920

Summary

This article heralds a book describing the military career of members of the Polish Academy of Arts and Sciences during the First World War and the subsequent Polish-Bolshevik War. Thus far the author has succeeded in selecting 158 professors who between 1914 and 1920 were definitely called up and who took part in active military service. For many of them numerous biographical entries have been written; however, these mainly consider their academic activity. The book is meant to contain detailed information about each individual professor’s participation in the particular armed conflict, to elaborate on where the operation took place, in which army and detachment they served and under whose command, as well as when and to what military rank they were promoted and what decorations were awarded. Iconographic material is to represent an important part of the upcoming publication.